

Tadeusz Rubik, *Biblia Wujka, Rabba i Grodzickiego. Historia powstania jezuickiego przekładu (ok. 1579–1599) w kontekście kulturowo-konfesyjnym epoki* (Reformacja w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej 8; Warszawa – Truskaw: Uniwersytet Warszawski Wydział „Artes Liberales” – Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa 2024). Ss. 763. PLN 90. ISBN: 978-83-68194-03-6.

Piotr Łabuda

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

piotr.labuda@upjp2.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0002-9044-817X>

Biblia ks. Jakuba Wujka to pierwszy katolicki przekład całej Biblii na język polski. Opatrzony rzeczowymi komentarzami, odznaczał się prostotą języka i przejrzystością, odzwierciedlając chrześcijańskie rozumienie Starego i Nowego Testamentu. To prawdziwe arcydzieło języka polskiego przez ponad trzy stulecia było nieocenioną Biblią polską. Przekład ten znacząco wpłynął na rozwój polskiego języka teologicznego oraz polszczyzny w ogóle, a także na rozwój myśli i kultury. Przyczyniał się nie tylko do rozwoju polskiego języka teologicznego, lecz także do rozwoju polszczyzny i kultury polskiej we wszystkich jej wymiarach. Wymownym dowodem trwałości i żywotności pracy wykonanej przez ks. Jakuba Wujka są wznowienia jego dzieła (np. w ramach Prymasowskiej Serii Biblijnej), jak również publikacje i opracowania.

Opracowanie, które ukazało się w ramach serii Reformacja w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej (tom 8), kreśli historię dzieła ks. Jakuba Wujka. Książka ta jest poprawioną i skróconą wersją rozprawy doktorskiej Tadeusza Rubika. To obszerne studium zostało oparte na licznych tekstach źródłowych oraz bogatej bibliografii. Niewątpliwie jest to cenne opracowanie, pozwalające poznać kontekst kulturowy, religijny i społeczny pierwszego pełnego tłumaczenia Biblii na język polski. Całość studium, które zostało wydane z niezwykłą dbałością od strony edytorskiej i graficznej, rozpoczynają podziękowania, które ukazują, jak wiele osób współuczestniczyło w powstaniu tego wartościowego dzieła.

Już na początku wstępu autor przywołuje książkę Juliana Gołęba z 1906 r., w której porównano dwa wydania Nowego Testamentu z 1593 r. i 1594 r. z tekstem Biblii z 1599 r. Przytoczone stwierdzenie, iż „Duch tłumaczenia w nim inny. Przekład pierwszy (1593–1594) więcej wolny, drugi najdosłowniejszy; znać, że poprawy dokonali inni ludzie, mniejszej wprawy od ks. Wujka, który trzecią część swego życia tej pracy poświęcił” (s. 21), stanowi jasne wyjaśnienie tytułu dysertacji: *Biblia Wujka, Rabba i Grodzickiego. Historia powstania jezuickiego przekładu (ok. 1579–1599) w kontekście kulturowo-konfesyjnym epoki*. Owymi „innymi ludźmi”, o których wspomina przywołany J. Gołąb,

byli członkowie jezuickiej komisji cenzorów, którzy po śmierci Wujka (27.07.1597 r.) zrewidowali całość tłumaczenia – w sposób szczególny ojcowie Justus Rabb i Stanisław Grodzicki.

Monografia Tadeusza Rubika opisuje proces powstawania Biblii Wujka oraz towarzyszące mu uwarunkowania. Jest to rekonstrukcja historii tworzenia i rewidowania przekładu, oparta na dokumentach epoki. Autor przedstawia, w jaki sposób przekład ks. Jakuba Wujka zmieniał się na skutek zaangażowania kolejnych cenzorów. Stara się on także przeprowadzić rekonstrukcję strategii translatorskich przyjmowanych na kolejnych etapach pracy i ukazać je w kontekście kulturowo-konfesyjnym XVI w.

Na początku zostają nakreślone cel pracy, metodyka oraz stan badań. Dalej następują trzy zasadnicze części, podzielone na mniejsze jednostki. Układ książki jest jasny i pozwala dobrze poznać kontekst oraz okoliczności powstania samego dzieła ks. Jakuba Wujka, jak i kolejne dzieje – wersje przekładu. Całości dopełniają aneksy, obszerna bibliografia oraz indeksy. Pozwala to – podobnie jak wzmianka o dalszych pracach badawczych prowadzonych przez autora (w nocie redakcyjnej zaznaczono, iż badania nad recepcją Biblii Wujka, Rabba i Grodzickiego w XVII–XIX w. oraz nad tradycją wydawniczą i tekstową popularnych Ewangelii i Epistoł, które były prowadzone po złożeniu książki do druku, znajdują się w innym opracowaniu, którego dane bibliograficzne podano) – na dalsze zgłębianie kwestii poruszanych w monografii.

Pierwsza część studium, zatytułowana „Humanizm biblijny w XVI-wiecznym katolicyzmie”, przybliży historyczno-kulturowy kontekst prac translatorskich polskich ojców jezuitów. Otwiera ją rozdział, w którym na przykładzie dzieła Erazma z Rotterdamu, wykorzystywanego przez autorów Biblii Wujka, przedstawiono humanizm biblijny – nurt intelektualny przejawiający się w przyjęciu zasady *ad fontes* („do źródeł”) w odniesieniu do dociekań biblistycznych oraz w przekonaniu o wartości przekładów Pisma Świętego na języki rodzime. Wspomniany nurt niewątpliwie wywarł istotny wpływ na autorów zarówno protestanckich, jak i katolickich – teologów oraz hierarchów.

Kolejny rozdział poświęcony jest zagadnieniom związanym z obradami i dekretami Soboru Trydenckiego dotyczącymi Biblii. Autor omawia okoliczności przyjęcia wydania Wulgaty jako tekstu „autentycznego”, a także problemy i kontrowersje związane z przekładami Biblii na języki narodowe (określane przez niego mianem wernakulacji¹) oraz postulatory ojców soborowych dotyczące opracowania ujednoliconej edycji Wulgaty, oczyszczonej z narastających przez wieki skażeń tekstu. Pisząc o dekreście uznającym Wulgatę, autor zauważa, iż nie ma w nim właściwie żadnych wzmianek o innych przekładach na języki narodowe. Wskazuje, iż było to spowodowane sporami, które spolaryzowały gremium trydenckie. Przywołuje jednak jedno z przemówień, w którym wspomniana zostaje Polska jako kraj, w którym istnieją przekłady na język wernakularny. Przekłady te, jak zaznacza,

¹ W kwestii samego używania i rozumienia terminu wernakularyzacji zob. D. Maslej, „O potrzebie zastosowania terminu wernakularyzacja w Polskich badaniach historyczno-językowych”, *LingVaria* 13/25 (2018) 113–122.

przynoszą zbudowanie i naukę. Co więcej, autor wskazuje Polskę jako kraj, w którym istniała tradycja lektury Biblii w języku narodowym.

Kolejny rozdział rozpoczyna przywołanie wiersza o młodym filologu, który bada Biblię, a którego autorem jest Chat GPT (Feb 13 Version; 17.02.2023 r.) – trudno jednak odpowiedzieć na pytanie, dlaczego w tym miejscu i takiego „autorstwa” wiersz jest przywołany. Sam jednak czwarty rozdział jest ważny i ciekawy. Kreśli historię Wulgaty – od tzw. Wulgaty lowańskiej z 1547 r. do Wulgaty autorytatywnej, tzw. Wulgaty syksto-klementyńskiej. Autor przybliża prace filologiczno-edytorskie poprzedzające wydanie Wulgaty syksto-klementyńskiej. Opisanie opracowania – Poliglota antwerpska, Wulgata lowańska z 1574 r., *Notationes in Sacra Biblia* Franciszka Łukasza z Brugii oraz Wulgata sykstyńska – stanowią ważny punkt odniesienia dla prac polskich ojców jezuitów. Jak podkreśla autor, kontrowersje, jakie wywoływały Poliglota antwerpska oraz Wulgata sykstyńska, odzwierciedlają zmieniający się stosunek XVI-wiecznych katolików do humanizmu biblijnego. Niewątpliwie zarysowana w czwartym rozdziale historia edycji Wulgaty syksto-klementyńskiej pokazuje, jak na przestrzeni dekad ewoluował projekt korekty łacińskiego tekstu Biblii. Ostatecznym owocem był tekst „autentyczny” nie tylko w zakresie wiary i obyczajów, ale – jak wskazywano – przywrócony do pierwotnej i prawdziwej postaci, mający uchodzić za „autentyczny” co do litery.

Dalej autor przechodzi do zagadnień, które pojawiły się po Soborze Trydenckim. Wskazuje, iż między uczestnikami Soboru Trydenckiego nie było zgody co do tego, czy tłumaczenie Biblii na języki narodowe powinno być dozwolone czy też zakazane. Stąd też kwestie te zostały pominięte w dekretach. Oficjalne stanowisko Kościoła katolickiego formowała w drugiej połowie XVI w. kuria rzymska. Do kwestii tych odnosili się kolejni papieże i Kongregacje ds. Inkwizycji oraz *Indeksu ksiąg zakazanych*. Zasadniczo przekłady Biblii na języki rodzime nie były dozwolone. Na początku rozdziału zostaje przywołany taki zakaz zapisany w *Indeksie ksiąg zakazanych* z 1557 r.: „Pod żadnym pozorem nie można i drukować, i czytać i przechowywać całej Biblii spisanej w języku wernakularnym (...) bez pozwolenia Świętego Oficjum świętej rzymskiej Inkwizycji”. Przekłady Biblii – za zgodą papieża – były dopuszczane jedynie w krajach objętych reformacją jako środek zaradczy. Kraje, które ze względu na reformację taką zgodę otrzymały, to Rzeczpospolita Obojga Narodów oraz Anglia. Rozdział piąty przedstawia charakterystykę wydania Douai-Rheims New Testament opracowanego przez brytyjskich katolików – przedsięwzięcie bardzo podobne do tłumaczenia polskich jezuitów, którzy wykorzystali zawarte w nim komentarze w swoich pracach nad przekładem Biblii na język polski.

Rozdział szósty pokazuje znaczenie Biblii dla Towarzystwa Jezusowego. Po krótkim narysowaniu historii początków zakonu autor wskazuje, iż jezuici starali się kroczyć trudną drogą między niekwestionowanym autorytetem Wulgaty a metodą humanizmu biblijnego – dla wielu niezwykle atrakcyjną i właściwą. Działaniom tym towarzyszyły prace nad *Ratio studiorum*, jezuicką ordynacją szkolną i podstawą programową. Poszczególne wersje *Ratio* przynosiły wytyczne obowiązujące jezuickich biblistów.

Druga część opracowania, „Jakub Wujek z Wągrowca i powstawanie przekładu Biblii”, przybliża działalność jezuitów w Rzeczypospolitej oraz samą historię powstania

tłumaczenia Biblii na język polski. Autor, kreśląc początki dziejów jezuitów na ziemiach Polskich, zaznacza, iż niezwykle ważnym dla powstałego nowego państwa – Rzeczypospolitej Obojga Narodów (formalne zjednoczenie Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego w jeden organizm polityczny) – było przybycie w 1565 r. nowego zakonu. Wierzano, iż polski katolicyzm znajdzie w Towarzystwie Jezusowym istotne wsparcie. Nowopowstałe państwo, zawiłości dziejów nowych władców oraz trudności związane z reformacją – to okoliczności, w których miała zrodzić się inicjatywa katolickiego przekładu Pisma Świętego na język polski, który przeszedł do historii jako Biblia Wujka. W części poświęconej osobie Jakuba Wujka zostaje przywołane pismo Stanisława Rozdrażewskiego do generała Towarzystwa Jezusowego, odnoszące się do zagrożeń wiary, jakie płyną ze strony protestantów.

Bardzo dokładnie i szeroko zostaje ukazana w dysertacji formacja i edukacja pochodzącego z Wągrowca Jakuba Wujka, co miało niewątpliwie duży wpływ na jego *Postyllę* – przykład zastosowania piśmiennictwa potocznego w kontrowersjach konfesyjno-kulturowych, swoiste laboratorium dla powstającego przekładu Biblii – a także na samą Biblię Wujka. Kreśląc dzieje duchowe i naukowe Jakuba Wujka, autor bardzo starannie dobiera materiały źródłowe i opracowania. Pozwala to na rzetelne przedstawienie zarówno sylwetki ks. Wujka, jak i jego dzieł. Całość tej części kończy przybliżenie okoliczności powstania i ukazanie znaczenia *Postylli* Wujka – zbiorów homilii do czytań biblijnych, które zawierały przetłumaczone przez niego perykopy ewangeliczne. Były one obecne w bibliotekach bez mała wszystkich proboszczów lub kaznodziejów. Nakaz posiadania *Postylli* ks. Jakuba Wujka, wydanych w języku polskim, został zapisany w piśmie dołączonym do postanowień synodalnych diecezji krakowskiej. Powstawanie *Postylli*, w uznaniu autora, wyznacza początek prac translatorskich Wągrowczyka nad Biblią. Przetłumaczone fragmenty biblijne zostają nazwane praprzekładem.

Kolejny rozdział, „Powstanie przekładu Biblii i jego cenzura”, rozpoczyna krótkie przedstawienie historii powierzenia tłumaczenia tekstu Biblii na język polski ks. Jakubowi Wujkowi. Przyczynić się do tego miał znacząco m.in. królewski kaznodzieja Marcin Laterna, który w liście do generała jezuitów Claudia Aquavivy przedstawił ks. Wujka jako najlepszego kandydata na tłumacza Biblii. Grzegorz XIII bowiem, wyrażając zgodę na dokonanie tłumaczenia na język ojczysty, postawił dwa warunki: wyznaczenie do takich prac odpowiednich osób oraz wymóg cenzury – odpowiedniego przebadania dzieła. Za taką odpowiednią osobę został uznany właśnie ks. Jakub Wujek.

Rozdział ósmy pracy zawiera omówienie dotyczące cenzur zakonnych obowiązujących w trakcie prac nad tłumaczeniem, a także rekonstrukcję historii cenzury, która zostaje oparta na źródłach o proveniencji jezuickiej. Autor przedstawia prace ks. Wujka nad Nowym Testamentem. Wskazuje, iż w sposób systematyczny rozpoczęły się one w 1589 r. Przywołuje osoby związane z pierwszą cenzurą i drukiem *editio princeps* (lata 1591–1593), pracę nad *Psalterzem Dawidów* oraz drugie wydanie Nowego Testamentu (1593–1594), dzieje przekładu Starego Testamentu (1594–1597) i śmierć ks. Wujka (1597 r.), a także historię drugiej cenzury i druk Biblii (1597–1599). Ostateczne tłumaczenie Biblii ukazało

się 25 sierpnia 1599 r. W rozdziale ósmym autor przybliży także „rzymskie dzieje” polskiej Biblii – aprobatę tłumaczenia przez Klemensa VIII, niezbędną ze względu na obostrzenia zawarte w *Indeksie ksiąg zakazanych*, oraz dążenia polskich hierarchów do propagowania Biblii polskojęzycznej wśród duchowieństwa i osób świeckich.

Trzecia część książki – „Kolejne wersje przekładu” – poświęcona jest edycjom tekstów Biblii Wujka, Rabba i Grodzickiego oraz przyjętym przez autorów strategiom translatorskim w aspekcie recepcji treści humanizmu biblijnego (wykorzystanie tekstu greckiego do korygowania Wulgaty reprezentowanej w polskim tłumaczeniu lub jako pomocy egzegetycznej), a także sposobom interpretacji i praktycznej realizacji obowiązujących reguł. Na początku autor niejako wraca do wcześniejszych prac ks. Jakuba Wujka – tłumaczenia perykop ewangelicznych zapisane w *Postyllach* z lat 1579–1580 po edycję z 1590 r. – które, według niego, poświadczają ukończony przekład Ewangelii sprzed pierwszej cenzury. Zestawiając wybrane fragmenty *Postylli* z tekstami Biblii Leopoldy, Wulgaty czy tekstem greckim, studium pokazuje, iż tłumaczenie Wujka było skrajnie literalne. Reprodukowanie formalnej warstwy tekstów źródłowych, w opinii autora, było niezbędne, by czytelnicy mogli dostrzec „odstępstwa” od Wulgaty i detale zaczerpnięte z tekstu greckiego. Umożliwiały to rozpoznanie filologicznej pracy tłumacza.

W wyniku zaangażowania w prace innego jezuity – Justa Rabba – na znaczeniu zyskała „elegancja” polskiego tekstu i jego komunikatywność, możliwa do osiągnięcia dzięki niedosłownemu tłumaczeniu. Autor wskazuje, iż Jakub Wujek i Justus Rabb, pracując nad Nowym Testamentem z 1593 r., intensywnie wykorzystywali tekst grecki. Ich prace jednak spotkały się ze sprzeciwem części jezuitów. Autor studium omawia „Przedmowę do czytelnika” i koncepcję wydania Nowego Testamentu z 1593 r., a także zmiany tłumaczenia, do jakich doszło podczas pierwszej cenzury. W kolejnym rozdziale zostają przybliżone zarzuty wobec takiej koncepcji tłumaczenia. Autor zastanawia się, czy i jaki wpływ miały pojawiająca się krytyka oraz publikacja autorytatywnej Wulgaty syksto-klementyńskiej na strategię translatorską realizowaną w Nowym Testamencie i *Psalterzu* z 1594 r.

Rozdział dwunasty pracy poświęcony jest Biblii z 1599 r. Na podstawie *Apparatus sacer* autor dokonuje próby rekonstrukcji koncepcji strategii translatorskiej drugiej komisji cenzorów pod przewodnictwem Stanisława Grodzickiego. Wskazuje, iż miało to być skrajnie dosłowne reprodukcje Wulgaty syksto-klementyńskiej. Inne podejście, według cenzorów, jawiło się jako „fałszerstwo” tekstu natchnionego. Na bazie analizy zmian wprowadzonych względem wcześniejszych edycji wykazano, iż z powodu pośpiechu, pobieżności i niekonsekwencji rewizji nie udało się zrealizować tego celu.

Całość studium wieńczy zakończenie – streszczenie, zebranie i ukazanie najważniejszych etapów badawczych i wniosków z przeprowadzonego obszernego studium. Wnioski kończą się kilkoma pytaniami, które otwierają pole do dalszych badań i dyskusji.

Opracowanie Tadeusza Rubika jest niewątpliwie bardzo bogatym, całościowym ukazaniem procesu powstania i cenzurowania Biblii Wujka w kontekście kulturowym epoki. Autor poddał studium teksty źródłowe, dokonał porównania tekstów kolejnych edycji tłumaczenia – od *editio princeps Postylli mniejszej* po Biblię z 1599 r. – a także fragmenty

wydań *Postylli większej*, starając się wskazać miejsca podlegające przekształceniom, które poddał analizie translatorycznej. Badania i teksty posłużyły do próby rekonstrukcji kontekstu historyczno-kulturowego epoki, który był niezwykle pomocny przy interpretacji działalności księży jezuitów – polskich tłumaczy Biblii.

Praca zasługuje na uwagę i uznanie, choć jej język jest dość trudny. Autor dość często używa określeń zawitych; czasami można odnieść wrażenie nadmiernej terminologizacji wypowiedzi, co obniża komunikatywność dyskursu naukowego. Pewnym zdziwieniem jest także prawie całkowite opuszczanie tytułów kościelnych „ksiądz” i „ojciec” w odniesieniu do przywoływanych jezuitów. Jakub Wujek (podobnie Justus Rabb, Stanisław Grodzicki, Piotr Skarga i inni) określany jest jako ksiądz czy ojciec (osoba duchowna) tylko w przywoływanych dokumentach źródłowych. Nigdy jednak nie jest tak określany przez autora dysertacji – a wydaje się, iż warto czasami zaznaczyć i przypomnieć czytelnikom, że we wszystkich tych doniosłych pracach uczestniczył Jakub Wujek – Wujek-Wągrowczyk (i inni), który był księdzem, ojcem jezuitą, osobą duchowną. Tytuł kościelny jest istotny nie tylko w kontekście danego wyznania, ale także w wymiarze kulturowo-historycznym; wskazuje na autorytet i rolę duchową oraz zobowiązania, jakie osoba duchowna na siebie przyjmuje, co w temacie tłumaczenia Biblii ma kluczowe znaczenie.

Wartość Biblii Wujka, tak samo jak wartość Wulgaty, wynika z niezwyklej mocy słowa Bożego, wiernie wyrażanej w tych przekładach. Wyrósły one z chrześcijańskiego czytania i zrozumienia ksiąg Starego i Nowego Testamentu, co pozwala lepiej rozumieć wiarę wspólnoty Kościoła. Niezwykle obszerne i rzetelne studium Tadeusza Rubika poświęcone historii przekładu Biblii Wujka, bogate w teksty źródłowe i opracowania oraz zawierające obszerną bibliografię, jest bardzo cenne poznawczo. Może stanowić ważne źródło informacji dla badaczy pragnących zgłębić proces powstawania tłumaczeń, stosowane strategie translatorskie oraz wzbogacić tę wiedzę o kontekst historyczno-kulturowy polskiego przekładu Biblii – Biblii ks. Jakuba Wujka.